

РОЗРОБКА ПИТАНЬ ДИТЯЧОГО КОЛЕКТИВУ В УРСР (60 – 80-ТІ РР. ХХ СТ.)

объективно, что важно для понимания значимости художественного произведения и замысла автора.

1. Гегель Г.В.Ф. Лекции по эстетике // История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли / Гегель Г.В.Ф. – М., 1959. – 472 с.

2. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Лотман Ю. М. – М.: Искусство, 1970. – 384 с.

3. Тамарченко Н.Д. Типология реалистического романа / Тамарченко Н.Д. – Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1988. – 195 с.

4. Рикер П. Время и рассказ / П.Рикер. М.; СПб. – 2000. – 313 с. – (Время и рассказ: в 2 т. / П. Рикер: Т. 1).

5. Федоров В.В. О природе поэтической реальности / Федоров В.В. – М.: Сов. писатель, 1984. – 189 с.

6. Цветаева М.И. Пушкин и Пугачёв // Цветаева М.И. Проза. Автобиографическая проза. Воспоминания о поэтах. Мой Пушкин. Литературно-критические статьи / М.И. Цветаева. – Кишинёв: Лумина, 1986. – С. 373 – 402.

7. Цявловский М.А. Статьи о Пушкине / Цявловский М.А. – М.: АН СССР, 1962. – 436 с. – (АН СССР. Отд-ние лит. и яз.).

Стаття надійшла до редакції 19.06.2015

УДК 37.013

Олена Сараєва, докторант кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету

РОЗРОБКА ПИТАНЬ ДИТЯЧОГО КОЛЕКТИВУ В УРСР (60 – 80-ТІ РР. ХХ СТ.)

У даній статті автором на основі дослідження публікацій учених у педагогічній періодиці проаналізовано наукові розробки питання дитячого колективу, висвітлено соціально-психологічний та педагогічний формат проблеми. Визначено зміст та специфіку діяльності наукової лабораторії “Колектив і особистість”, що об’єднала своєю проблематикою теоретиків, практиків та управлінців УРСР.

Ключові слова: колектив, особистість, соціометричне дослідження, педагогічна періодика, дитячий колектив.

Лит. 14.

Елена Сараева, докторант кафедры педагогики, психологии и образовательного менеджмента Херсонского государственного университета

РАЗРАБОТКА ВОПРОСОВ ДЕТСКОГО КОЛЛЕКТИВА В УССР (60 – 80-ТЫЕ ГГ. ХХ В.)

В данной публикации автором на основе исследования статей ученых в педагогической периодике проанализированы научные разработки вопросов детского коллектива, освещен социально-психологический и педагогический формат проблемы. Определены содержание и специфика деятельности научной лаборатории “Коллектив и личность”, которая объединила своей проблематикой теоретиков, практиков и управленцев УССР.

Ключевые слова: коллектив, личность, социометрическое исследование, педагогическая периодика, детский коллектив.

Olena Saraeva, Doctoral of Pedagogy Psychology and Educational Management Department Kherson State University

THE DEVELOPMENT ISSUES OF CHILDREN'S COLLECTIVE IN THE USSR (60TH – 80TH OF XX CENTURY)

In this publication the author on the basis of research of articles in scientific periodicals analyzed the pedagogical researches of the children's collective development. The socio-psychological and pedagogical problems are characterized. The content and specific activity of scientific laboratory “The collective and personality”, which united their issues theorists, practitioners and managers of USSR were determined in the article.

Keywords: collective, personality, sociometric research, educational periodicals, children's collective.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі освітні трансформації базуються на екстраполяції теоретичних та практичних розробок попередників у педагогічний процес. Так, перенасиченість

освітніх модернізацій орієнтацією на потреби особистості, перевагою індивідуального призвела до формування в особистості цілого спектру негативних рис. Таку тенденцію можна подолати виробивши новий підхід, в основі якого

знаходитиметься синтез індивідуальних та колективних потреб особистості. Доцільним при цьому є вивчення напрацювань учених, які розробляли теоретичні та практичні аспекти дитячого колективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вагомими дослідженнями в напрямку модернізації освітніх систем є розвідки М. Богуславського, О. Петренко, В. Федяєвої та ін. Окремі аспекти розвитку педагогічної науки висвітлені в роботах О. Адаменко, Л. Ваховського, Е. Панасенко та ін. З теоретико-методологічних позицій розглядає проблему дитячого колективу О. Сухомлинська у публікації “Колектив і особистість у контексті філософії освіти” (2011). У ній авторка пояснює феномени особистість і колектив як певні маркери, що можуть “розкрити зміст основних засад організації та функціонування системи освіти” [11, 3].

Поділяємо думку Ольги Василівни про те, що колективізм і колектив – це “характерні риси соціалістичних і комуністичних суспільних відносин і принципи комуністичної моралі” [11, 2]. Дійсно саме вони склали основу радянського суспільства і використовувались як шлях реалізації теоретичних постулатів марксизму. Однак учена, здійснюючи ґрунтовний аналіз, виділяє не лише риси й складові характерні для радянської доби, а вбачає й перспективи розвитку колективізму, в умовах сучасних рефлексій. Дослідниця акцентує, що “колективізм – це не тільки знеособлення і деперсоналізація особистості, а й її збагачення, обмеження ізоляціоністських установок щодо особистості” [11, 5]. Таким чином, вважаємо, що окреслене питання є перспективним для детального вивчення, малодослідженим і потребує окремого розгляду.

Метою даної статті є розгляд теоретичних і практичних розробок з питань дитячого колективу, опублікованих у педагогічній періодиці та окремих виданнях у 60 – 80-тих рр. ХХ ст., що висвітлюють специфіку розвитку тогочасної психолого-педагогічної науки в УРСР.

Вклад основного матеріалу. Етап 60 – 80-х рр. ХХ ст. ознаменувався в науці новим сплеском досліджень різних аспектів дитячого колективу. Наукову розробку проблеми проводили як окремі учені (соціальні психологи, педагоги), так об’єднання науковців.

У Києві в 1969 р. на громадських засадах при Педагогічному товаристві УРСР, що було створено 1960 р. й нараховувало 24, 8 тис. первинних організацій, об’єднувало 486, 2 тис. індивідуальних і 21, 4 тис. колективних членів, утворено Республіканську наукову лабораторію

“Колектив і особистість” (1969 – 1985 рр.). Вона діяла в одному з напрямів діяльності товариства, а саме: “сприяння розвитку педагогічної науки, залучення освітян до науково-дослідної роботи, зміцнення зв’язку педагогічної науки і практики; створення науково-методичних секцій і громадських лабораторій, творчих груп дослідників, шкіл молодих науковців, здійснення масових заходів, спрямованих на озброєння молодих науковців методикою проведення наукових досліджень тощо” [9, 69]. Очолив лабораторію О. Киричук, а до її складу ввійшли українські учені В. Галузинський, М. Красовицький, М. Чернобаєва та інші науковці, вчителі-практики та керівники шкіл.

Внесок усіх учасників творчого колективу в розробку проблеми був істотним. Олександр Васильович Киричук питанню дитячого колективу присвятив дисертаційне дослідження “Формування колективних взаємовідносин між учнями початкових класів у процесі діяльності” (1964) і вісімнадцять публікацій, серед яких “Навчальна активність учнів та їхнє становище в колективі” (1968), “Про структуру дитячих колективів” (1968) тощо.

У них автор вважає визначальним вплив дитячого колективу при формуванні ставлення дитини до будь-якого виду діяльності, зокрема, навчання. Висвітлює результати експерименту, яким було охоплено 580 учнів 1 – 3 класів сільських і міських шкіл. Його завданням було з’ясувати чи “становище дитини в системі особистих взаємин є одним із факторів її навчальної діяльності” [3, 24]. Методика дослідження полягала у використанні модифікованого соціометричного прийому і ранжування інформації, отриманої від учителя, за рівнем відповідальності і сумлінності, а також ступенем навчальної ініціативи. Одержані характеристики дозволили розподілити учнів на п’ять груп і зробити порівняльний аналіз. У результаті дослідником було визначено найістотніші фактори, що безпосередньо впливають на становище дітей у колективі: “1) здібності учня; 2) успішність; 3) навчальна дисципліна; 4) колективістичні якості” [3, 26].

Також коло наукового інтересу О.Киричука становить питання структури дитячого колективу. Для його вивчення дослідник знову використовує популярну в той час соціометричну методику, проводить експеримент у 192 дитячих колективах (загальна кількість 6120 осіб). Специфічним у поглядах О.Киричука є те, що до дитячого колективу дослідник відносить об’єднання дітей, починаючи зі старшого дошкільного віку.

Сьогодні в науці ця думка є суперечливою, потребує детального вивчення. У структурі дитячого колективу О. Киричук виділив три групи: учні І групи характеризуються високою навчальною і громадською активністю, з великим бажанням відвідують школу, до них добре ставляться в класі (дістали 5 і більше виборів); учні ІІ групи становлять найбільшу за кількісним показником групу дітей, що дістали 1 – 4 виборів; ІІІ група включає дітей, які не користуються симпатіями однокласників, опиняються в “своєрідній психологічній ізоляції” [4, 76]. Дослідження переконало науковця в тому, що в структурі будь-якого колективу, навіть організованого, наявні мікроколективи – “це групи взаємодіючих осіб, що утворюються на основі взаємності симпатій” [4, 77].

Учений дійшов висновку, що структура колективів не є статичною залежить від сприятливих чи несприятливих умов розвитку, змінюється як структура мікроколективів. Така динамічність відкриває новий виховний потенціал дитячих колективів, що може бути використаний учителем для розв’язання конкретних педагогічних завдань, а структура внутріколективних відносин може змінюватись і за допомогою “організації зовнішньої структури колективу (створення зірочок, ланок, призначення відповідальних тощо) і безпосередньо впливу особистості педагога” [4, 78].

Таким чином, психолого-педагогічне підґрунтя наукових розвідок О. Киричука є беззаперечним, методика дослідження будувалась на новому для радянської науки соціометричному методі. Крім того, Олександр Васильович виступив керівником сорока восьми кандидатських дисертаційних досліджень, з них дванадцять в контексті вивчення проблеми лабораторії “Колектив і особистість”, що також дозволило значно розширити дослідницьке поле [10].

Плідною в напрямі розробки проблеми дитячого колективу була діяльність Михайла Юзефовича Красовицького. Він автор книг “Громадська думка учнівського колективу” (1975), “Формування громадської думки учнівського колективу” (1982) та значної кількості публікацій “Взаємини між учителем і колективом старшокласників” (1971), “Громадська думка учнівського колективу як засіб комуністичного виховання” (1983).

Працюючи над означеною проблемою, Михайло Юзефович акцентує, що взаємини між вихователями та вихованцями є різноманітними за формою, що включає тон і стиль спілкування, своєрідність забарвлення відносин, і змістом,

передбачає “духовний контакт між учителем і вихованцем, своєрідний підтекст, певна система особистих зв’язків, в основі яких лежить розуміння учнем мотивів і вимог учителя” [5, 45]. Показує різноманітність форм і змісту на конкретних життєвих прикладах. Особливо виділяє ті випадки, коли форма і зміст не гармонують між собою, коли “зазовні позитивною формою криється негативний зміст і навпаки” [5, 46]. Наводячи приклади з виховної практики, підтверджує думку про те, що найбільш ефективним педагогічний вплив буде тоді, коли “взаємини ґрунтуються на взаєморозумінні, взаємоповазі, духовному зв’язку вихователя й вихованців” [5, 46]. Цю умову обов’язково потрібно враховувати в педагогічному процесі, особливо, при виникненні труднощів у педагогічному керівництві колективом чи окремими учнями. У такій ситуації багато залежить від умінь і якостей самого вчителя.

Не менш важливою умовою встановлення позитивних взаємин з учнями є опора на думку колективу. Тут найпершим помічником учителя стає актив, але, знов таки, за умови, якщо “педагог завжди і в усьому визнає його права і створює умови для самоврядування, виявляє готовність взяти до уваги думку і бажання колективу” [5, 49]. Особливу роль відіграє піонерський та комсомольський актив. Дослідник підсумовує, що саме від “клімату” взаємин між учителем і учнями залежить ефективність всього виховного процесу.

Уже після завершення роботи лабораторії М. Красовицький продовжував вивчення проблематики дитячого колективу, однак з інших теоретико-методологічних позицій. У книзі “На власні очі: проблеми морального виховання учнів у теорії і практиці вітчизняної та американської педагогіки” (1998), статтях “Планета в мініатюрі” (1989), “Проблема дитячого колективу в аспекті гуманізації школи” (1995) він, критично оцінюючи досвід радянської педагогіки, висуває положення, що, на його думку, допоможуть відродити гуманістичну національну школу.

Володимир Михайлович Галузинський у роботах “Розвиток дитячого колективу” (1966), “Педагогічне керівництво розвитком дитячого колективу” (1966) здійснює розвідки не лише як учений, а й директор школи, який упродовж 1958 – 1960 рр. реалізував науково-педагогічне дослідження, яким було охоплено 240 учнів. Практика роботи вчителів школи-інтернату №6 м. Києва довела, що дитячий колектив з точки зору структури неоднорідний і складається з таких “прошарків вихованців” [2, 84]:

“1) біля 15% дітей, швидко освоївшись в умовах школи-інтернату, сумлінно вчать, охоче виконують громадські доручення. Вони стали добрими активістами, свідомими помічниками вихователів.

2) близько 65% дітей поступово звикли до укладу інтернатного життя, до нових умов і вимог. Училися вони посередньо, виразної громадської активності не виявляли. Серед них були й такі, що “підспівували” порушникам дисципліни, запобігали перед ними.

3) нарешті, приблизно 20% дітей становили так зване “ядро опору”. Вони намагались прогидіяти вчителям, попередньо “промацавши” і оцінивши кожного, нестійких дітей – залучити до своєї компанії, а активістів – залякати. Такою була їхня поведінка і в тих школах, звідки вони прибули” [2, 84].

Ці узагальнення поглибили вчення А. Макаренка про структуру дитячого колективу і були покладені в основу подальшої виховної роботи навчального закладу. Активну діяльність проводили і в напрямку виховання лідерів дитячого колективу. Для їх підготовки застосовували школу ланкових, семінари голів рад загонів та членів ради дружини, обстоюючи думку про те, що ініціативність та активність є найголовнішими рисами дитячого ватажка.

Суголосним є внесок Марини Пилипівни Чорнобаєвої – науковця, учителя-практика, директора школи-інтернату №3 м. Дніпропетровська. Вона захистила кандидатську дисертацію “Особенности ценностных ориентаций подростков в сфере общения и пути их формирования” (1974), в якій крізь призму проблеми свого дослідження обґрунтовує, що саме колектив найбільше впливає на формування ціннісних орієнтацій підлітків. Описує хід експерименту, що здійснювався в школі-інтернаті №3 м. Дніпропетровська, Нікопольській №1 та Раївській школах-інтернатах. Тут підлітки були включені в особливу діяльність, щоб “навчання, фізична праця, громадська робота становили єдиний процес, а не виступали як ізольовані компоненти” [13, 27].

Таким чином, це діяльність, в якій формувались соціальні установки та суспільно значущі ціннісні орієнтації. Операційно-дійовим компонентом при цьому виступали: “широке залучення учнів до участі в предметних гуртках, наукових об’єднаннях, клубах юних любителів науки і техніки, тематичних вечорах, конкурсах, олімпіадах, конференціях, підготовка і оформлення стендів, стінгазет тощо” [13, 27].

Отже, дослідження дитячого колективу в 60 –

80-ті рр. ХХ ст. були різновекторними й спрямованими на розв’язання освітніх завдань, ґрунтувались на марксистсько-ленінській методології, розвивали педагогічні ідеї А. Макаренка. Специфічною була поява розвідок соціально-психологічного формату, основою яких стала соціометрична методика.

Як показав проблемно-генетичний аналіз, діяльність українських учених щодо розробки різних аспектів дитячого колективу була масштабною. Наукові напрацювання лабораторії “Колектив і особистість” систематично обговорювались на різноманітних конференціях, з’їздах, сесіях, зібраннях учених.

Під час XVIII Міжнародного конгресу психологів у 1966 р. порушили питання формування особистості в колективі. Симпозіум з цієї проблематики очолив Ю. Брофенбреннер (США). Своім специфічним дослідженням учений вніс дисонанс і викликав жваве обговорення. Ю. Брофенбреннер провів порівняльне дослідження реакцій радянських і американських школярів на вплив однолітків і дорослих. Автором була запропонована єдина ситуація, в якій учень визначився б із власною поведінкою. “Уяви, що ти з друзями знайшов загублений учителем аркуш з розв’язком контрольної задачі. Друзі говорять: якщо не скажеш учителеві, тоді всі ми одержимо добрі оцінки. Яке рішення ти приймеш? Послухаєш друзів? Чи повернеш знахідку вчителю? Учнів при цьому попереджали: 1) твоя відповідь буде відома тільки тобі і експериментаторам; 2) батькам і вчителям; 3) учням твого класу” [1, 14]. У результаті дослідження показало, що американські учні виявили більшу готовність піддатися впливу своїх однолітків, ніж радянські діти. І учений пояснив це особливістю суспільного життя, ідеологічним тиском, акцентувавши, що “сила (влада) дитячого колективу використовується у нас як засіб здійснення “тиску” дорослих на дитину” [1, 14]. Цілком закономірно, що такий висновок отримав масу обурень і заперечень, оскільки привселюдно критикував існуючу систему.

Принципові позиції радянських науковців висловили Л. Божович, Т. Коннікова, Н. Морозова та Л. Волошинова (Польська Народна Республіка). Вони, спираючись на основні положення марксистсько-ленінської педагогіки, ідеї А. Макаренка, заперечили важливість наслідування при засвоєнні дитиною моральних норм, акцентуючи на першочерговості безпосередньої участі вихованця в колективному житті дітей.

В аспекті оприлюднення результатів

досліджень особливий інтерес становить ювілейна наукова сесія, що була проведена 20 – 23 листопада 1967 р. у м. Києві, за сприяння Міністерства освіти, Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР та науково-дослідних інститутів педагогіки і психології. Активну роботу проводила секція теорії виховання, основними доповідачами під час засідання якої були М. Болдирев, В. Сухомлинський, А. Винниченко, Т. Цвелих, Л. Хлебникова, Ф. Ковальчук, С. Збандуто, І. Фурсенко, Д. Водзінський, В. Зайцев, Ж. Голубкова, В. Галузинський. Вони відзначили здобутки радянських науковців у створенні й розвитку теорії виховуючого колективу. Разом з тим науковці відмітили певні недоліки, що “досі структура та зміст діяльності колективу, як правило, вивчаються без глибокого наукового аналізу тенденцій його розвитку” [14, 106]. Визначено перспективні теми досліджень в напрямі виховуючого колективу, до яких віднесені питання: колектив і особистість; роль і місце комсомольських і піонерських організацій в шкільному колективі.

На III з’їзді товариства психологів у 1968 р. серед інших працювала й секція “Структура дитячих колективів і взаємини між дітьми”, на якій з доповідями виступили провідні вчені: О. Киричук з аналізом проблеми структури колективу класу; Т. Коннікова виокремила види взаємовідносин у колективах підлітків; А. Чернишов доповів про експериментальне вивчення структури організованості груп школярів [12].

Таким чином, результати досліджень з питань дитячого колективу не лише друкувались у формі окремих видань, публікацій в педагогічній періодиці, що були розраховані на різну аудиторію (учнів, їх батьків, учителів, директорів шкіл, науковців), а й систематично оприлюднювались під час масових наукових заходів.

Висновки. Аналіз першоджерел з проблеми формування дитячого колективу в 60 – 80-х рр. ХХ ст. показав, що дослідження українських учених були спрямовані на здійснення емпіричних розвідок, пошук шляхів розв’язання конкретних педагогічних завдань, висунутих практикою. Науковцями активно застосовувалася і адаптувалася до предмета досліджень соціометрична методика, розроблена Л. Коломінським.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо

у поглибленому вивченні практико-орієнтованих розвідок українських учених другої половини ХХ ст., а також дослідженні змісту та специфіки діяльності наукової школи О. Киричука.

1. Алексюк А.М. Про педагогічні аспекти психологічного конгресу / А.М. Алексюк // Радянська школа. – 1966. – №10. – С. 11 – 15.

2. Галузинський В.М. Педагогічне керівництво розвитком дитячого колективу / В.М. Галузинський // Радянська школа. – 1966. – №3. – С. 83 – 88.

3. Киричук О.В. Навчальна активність учнів та їхнє становище в колективі / О.В.Киричук // Радянська школа. – 1968. – №2. – С. 23 – 26.

4. Киричук О.В. Про структуру дитячих колективів / О.В.Киричук // Радянська школа. – 1968. – №4. – С. 72 – 78.

5. Красовицький М.Ю. Взаємини між учителем і колективом старшокласників / М. Красовицький // Радянська школа. – 1971. – №2. – С. 45 – 50.

6. Красовицький М.Ю. Громадська думка учнівського колективу як засіб комуністичного виховання / М.Ю. Красовицький // Радянська школа. – 1983. – №2. – С. 22 – 26.

7. Красовицький М. Планета в мініатюрі / М.Красовицький // Радянська школа. – 1989. – №8. – С.42 – 46.

8. Красовицький М. Проблема дитячого колективу в аспекті гуманізації школи / М.Красовицький // Рідна школа. – 1995. – №2 – 3. – С. 8 – 15.

9. Напередодні VII з’їзду Педагогічного товариства УРСР // Радянська школа. – 1983. – №4. – С. 69.

10. Олександр Васильович Киричук – академік НАПН України, доктор педагогічних наук, заслужений працівник освіти України: бібліогр. покажч. [упоряд.: Пеева С.П., Пономаренко Л.А., Стельмах Н.А.] – К.: [б. в.], 2010. – 82 с.

11. Сухомлинська О.В. Колектив і особистість у контексті філософії освіти / О.В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2011. – №4. – С. 2 – 5.

12. Третій з’їзд Товариства психологів СРСР // Радянська школа. – 1968. – №9. – С. 106 – 111.

13. Чернобаєва М.П. Педагогічне керівництво формуванням ціннісних орієнтацій підлітків / М.П. Чернобаєва // Радянська школа. – 1974. – №8. – С. 27 – 31.

14. Ювілейна наукова сесія // Радянська школа. – 1968. – №1. – С. 105 – 107.

Стаття надійшла до редакції 18.06.2015

